

अच्युतशरण अर्यालको जीवनी,
व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तरगत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी

गीता दाहाल

परीक्षा क्रमाङ्क : ७००७

त्रि.वि. दर्ता सं. ९-१-९-५२५- ९८

क्याम्पस क्रमाङ्क : १५

शैक्षिक सत्र : ०६३/०६४

नेपाली स्नातकोत्तर विभाग

पाटन संयुक्त क्याम्पस, पाटनढोका ललितपुर, २०६९

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पाटन संयुक्त क्याम्पस नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह (एम.ए) दोस्रो वर्षकी छात्रा गीता दाहालले अच्युतशरण अर्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो म उहाँको यस शोधकार्य देखि पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, पाटन संयुक्त क्याम्पस समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी

पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटनढोका ललितपुर

मिति २०६९ जेठ २०

मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति

शोधार्थी गीता दाहालले नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह (एम.ए) दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रायोजनार्थ अच्युतशरण अर्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति गरिएको छ ।

प्रा.डा. जगदीशचन्द्र भण्डारी

.....

शोध निर्देशक

संयोजक

नेपाली स्नातकोत्तर कार्यक्रम

डा. तुलसीप्रसाद भट्टराई

.....

वाह्य परीक्षक

सह प्रा. डा. केदार नेउपाने

.....

विभागीय प्रमुख

पाटन संयुक्त क्याम्पस

मिति २०६९ जेठ ३०

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि आदरणीय गुरु सह-प्राध्यापक जगदीश चन्द्र भण्डारीका प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्ग निर्देशन गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्य व्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने अनुसन्धान समिति पाटन क्याम्पस प्रति म कृतज्ञ छु । प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न गर्नका लागि आवश्यक सामग्री एवम् जानकारी प्रदान गर्नु हुने शोधनायक श्री अच्युतशरण अर्याल तथा उहाँका परिवारजन प्रति पनि आभारी छु ।

यसरी नै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याइपुऱ्याउने मेरा श्रीमान भोजराज अधिकारी प्रति म आभारी छु ।

विगत पन्ध्र वर्षदेखि अनवरत रूपमा शिक्षाका लागि प्रेरणा दिने मेरा माता, पिता तथा भाइ हरि र बहिनी रीताको योगदान अतुलनीय छ । बेला-बेलामा यस शोधपत्रका लागि भक्भक्काइ रहने घरतर्फ अभिभावक हजुरआमा, आमा, बुबा तथा काका रघुनाथ अधिकारी, काकी निर्मला शर्मा प्रति म सधैं ऋणी छु । प्यारी बहिनी द्वय पुनम अधिकारी र अनुषा प्रति पनि आभारी छु ।

यसैगरी शोधकार्यका सन्दर्भमा शोधनायकका बारेमा थप सामग्री उपलब्ध गराइदिनुहुने आदरणीय गुरु गोपिन्द्र पौडेल र राजेन्द्र सुवेदी प्रति पनि म आभारी छु । शोधपत्र तयार गर्न सहयोग गर्नुहुने मित्रहरू विष्णु खनाल (अभिनव), कविता पोखरेल प्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, अच्युतशरण अर्यालको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पाटन संयुक्त क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

गीता दाहाल

रोल नं १५/०६४

नेपाली विभाग पाटन संयुक्त क्याम्पस

पाटन ढोका ललितपुर

विषय सूची

पहिलो -अध्याय

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधको प्रयोजन	१
१.३ विषय प्रवेश	१
१.४ शोध समस्या कथन	२
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधकार्यको औचित्य	७
१.८ शोधको सीमाङ्कन	७
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	७
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	८

दोस्रो -अध्याय

अच्युतशरण अर्यालको जीवनीको अध्ययन

२.१ जन्म, जन्मस्थान	९
२.२ वंशपरम्परा र पारिवारिक पृष्ठभूमि	९
२.३ माता पिता र बाल्यकाल	१२
२.४ दाजुभाइ र दिदीबहिनीहरू	१३
२.५ शिक्षा दीक्षा	१३

२.६ विवाह र पारिवारिक स्थिति	१४
२.७ पेसा	१५
२.८ बसोबास र दिनचर्या	१६
२.९ सिर्जन क्रियाशीलता	१६
२.१० लेखनमा प्रेरणा र प्रभाव	१७
२.११ सिर्जन अभ्यास र आरम्भ	१८
२.१२ रुचि र स्वभाव	१९
२.१३ भ्रमण	२०
२.१४ मान सम्मान र पुरस्कार	२१
२.१५ राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय गोष्ठीमा सहभागिता	२१
२.१६ जेल जीवन	२२

तेस्रो अध्याय

अच्युतशरण अर्यालको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ विषय प्रवेश	२३
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व	२४
३.३ सामाजिक व्यक्तित्व	२४
३.४ साहित्यिक व्यक्तित्व	२५
३.५ निबन्धकार व्यक्तित्व	२५
३.६ कवि व्यक्तित्व	२६
३.७ समालोचक व्यक्तित्व	२७
३.८ सम्पादक व्यक्तित्व	२८

३.९ भूमिका लेखक व्यक्तित्व	२८
३.१० पत्रकार व्यक्तित्व	२९
३.११ कथाकार व्यक्तित्व	२९
३.१२ शोध व्यक्तित्व	३०
३.१३ प्रशासक व्यक्तित्व	३१
३.१४ प्राध्यापक व्यक्तित्व	३१
३.१५ शिक्षक व्यक्तित्व	३२
३.१६ बाल साहित्यकार व्यक्तित्व	३३
३.१७ राजनीतिक व्यक्तित्व	३३
३.१८ सांस्कृतिक व्यक्तित्व	३४
३.१९ साङ्गठनिक व्यक्तित्व	३५
३.२० प्रेरक व्यक्तित्व	३५

चौथो -अध्याय

अच्युतशरण अर्यालको कृतित्वको अध्ययन

४.१ विषय प्रवेश	३७
४.२ अच्युतशरण अर्यालको साहित्यिक यात्रा	३८
४.३ अच्युतशरण अर्यालका कृतिहरू	४०
४.४ नेपाली आत्मपरक निबन्धमा अच्युतशरण अर्यालका निबन्धहरू	४८
४.५ निबन्धकार अर्यालको अफेटाका बान्कीहरूको विश्लेषण	५५
४.५.१ आविष्कारको बाबु भोक	५५
४.५.२ आँधीखोलाको आत्मकथा	५६

४.५.३ भगवान बन्ने धुनमा	५७
४.५.४ नाक	५८
४.५.५ राष्ट्रिय चिडिया सदनका औतारहरू	५९
४.५.६ विभाजित मान्छे	६०
४.५.७ मास्टर साव	६१
४.५.८ डनलप मृत्युशैयामा	६२
४.५.९ अफेटाका बान्कीहरू	६३
४.५.१० सङ्गमको सुसेलीसँगै बलिरहेका दीपहरू	६४
४.५.११ तिमी मेरो आस्था	६५
४.६ अच्युत शरण अर्यालका निबन्धगत प्रवृत्ति र प्राप्ति	६६
४.७ अच्युतशरण अर्यालको खण्डकाव्य र लामो कविताको अध्ययन	६८
४.७.१ श्रवणकुमार खण्डकाव्यको अध्ययन	६८
४.७.१.१ शीर्षक चयन	६८
४.७.१.२ कथ्य विषय : भाव विधान	६९
४.७.१.३ संरचना र बनोट	७१
४.७.१.४ लयविधान	७१
४.७.१.५ कथन पद्धति	७२
४.७.१.६ विम्बप्रतीक विधान	७३
४.८ आँधीखोला लामो कविताको अध्ययन	७४
४.८.१ शीर्षक चयन	७४
४.८.२ कथ्य विषय : भावविधान	७५
४.८.३ संरचना र बनोट	७८
४.८.४ लय विधान	७९

४.८.५ कथन पद्धति	८०
४.८.६ बिम्ब प्रतीक प्रयोग	८१
४.९ अर्यालका बाल कथासङ्ग्रहको अध्ययन	८१
४.१० समालोचनाको अध्ययन	८२
४.१०.१ बालसाहित्यको रूपरेखा	८२
४.११ अर्यालका साहित्य सिद्धान्तको अध्ययन	८४
४.११.१ प्रमाणवाद	८५
४.११.२ साहित्यिक आन्दोलनको इतिहास	८७
४.१२ आनन्दवादको अध्ययन	९१
पृष्ठभूमि	९१
सिर्जना	९३
विज्ञान परक साहित्य सिर्जना	९३
साहित्यमा लोक तात्विक प्रयोग	९३
बालसाहित्यमा नवीन विधागत खोज	९४
जाति भाषिक अध्ययन	९५
४.१३ समीक्षा सिद्धान्त	९६
समयको माग र पूर्तिका सिद्धान्त	९६
द्वन्द्ववादी रस सिद्धान्त	९६
सामाजिक गतिशीलताको सिद्धान्त	९८
सरल भाषाको सिद्धान्त	९८
आत्मालोचन सिद्धान्त	९८
पाठालोचन सिद्धान्त	९९
पठन आनन्द सिद्धान्त	९९

४.१४ निष्कर्ष

९९

पाँचौं अध्याय

उपसंहार

५.१ उपसंहार

१०१

५.२ अच्युतशरण अर्यालका सम्भावीत शोध शीर्षकहरू

११०

सन्दर्भग्रन्थ सूची

१११

सङ्क्षेपीकरण सूची

मा. वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि. मा. वि.	निम्न माध्यामिक विद्यालय
प्रा. वि.	प्राथमिक विद्यालय
ने. रा.	नेपाल राष्ट्रिय
प्र. अ.	प्रधानध्यापक
वि. सं.	विक्रम संवत्
गा. वि. स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	पृष्ठ
सङ्	सङ्ग्रह
स्व.	स्वर्गीय
जि.शि.का	जिल्ला शिक्षा कार्यालय

